

DE UTRECHTSE WINDESHEIMERS

Tegen het einde van de 14e eeuw werd in de IJsselsteden, met name in Deventer en Zwolle, door Geert Groote en zijn vriendenkring een religieuze beweging op gang gebracht, die in het herfststij der middeleeuwen van zeer grote invloed is geweest op het geestelijk leven binnen en ver buiten de grenzen van het tegenwoordige Nederland. Deze stroming is de geschiedenis ingegaan onder de naam Moderne Devotie.

Aanvankelijk begonnen als een lekenbeweging van Broeders en Zusters van het Gemene Leven bracht deze stroming een hervorming van leefwijze teweeg in bestaande kloosterorden als die van de Augustijnse Koorheren en der Franciskanen in hun onderscheiden mannen- en vrouwenkloosters.

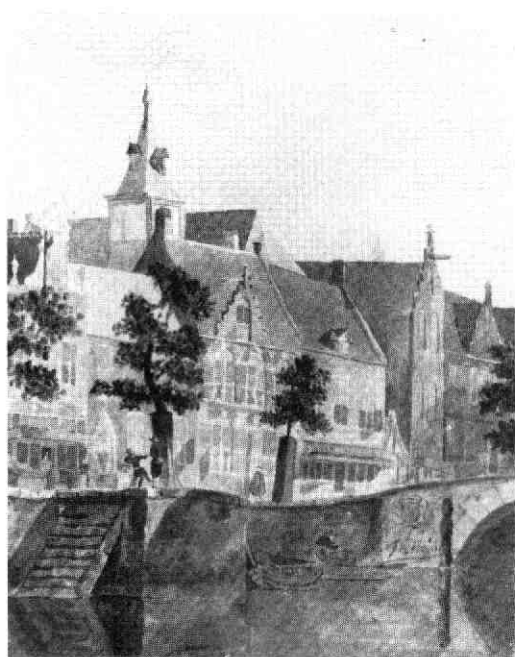
Van de eerste groepering is, naast die van het kapittel van Sion en van Venlo, de congregatie van Windesheim de belangrijkste geweest. Het in nauwe samenwerking met de Broeders van het Gemene Leven in 1386 bij Hattem gestichte klooster Windesheim werd de bakermat vanwaar uit de hervormingsbeweging in bestaande en nieuw opgerichte kloosters van Reguliere Kanunniken, levend volgens de regel van sint Augustinus, doordrong. Zij verenigden zich in de congregatie van Windesheim, die door paus Bonifacius IX op 16 mei 1395 werd bekrachtigd.

Snel verbreidde zich deze beweging in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, Duitsland, Frankrijk en Zwitserland, en heeft een onmiskenbare invloed uitgeoefend zowel op de Reformatie als op de Contra-reformatie.

Over de Moderne Devotie en de congregatie van Windesheim zijn vooral sinds het laatste kwart van de vorige eeuw uitstekende studies en bronnenpublicaties verschenen. Om slechts een paar namen te noemen, J. Acquoy, W. Moll en wat dichterbij onze tijd R. Post en W. Jappe Alberts hebben fundamentele bijdragen geleverd voor de kennis van deze stromingen ¹⁾.

Veel is echter nog verborgen in archieven, terwijl detailstudies vaak aan de aandacht van onderzoekers ontsnappen. Het door M. Schoengen verzamelde materiaal betreffende alle kloosters in Noord-Nederland, dat na diens dood door een commissie van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen bewerkt en aangevuld, tijdens de tweede Wereldoorlog door P. C. Boeren werd uitgegeven in een *Monasticon Batavum* ²⁾, geeft voor het historisch onderzoek naar de Windesheimse kloosters slechts een eerste maar verre van volledige aanzet.

Daarom werd in 1971 het initiatief genomen tot de samenstelling van een *Monasticon Windeshemense*, waarin alles wat over de afzonderlijke kloosters aan

Gezicht op de voorgevel van het Regulierenklooster aan de Oudegracht. Aquarel door J. H. Verheijen, c. 1830.

G.A.U. Top. Atlas La 11.12.

bronnenmateriaal en literatuur tot nu toe bekend is vermeld zou worden.

Er vormde zich een uitgeversteam, bestaande uit de Duitser Prof. Wilhelm Kohl, de Belg Dr. Ernest Persoons en de Nijmeegse hoogleraar Prof. Anton G. Weiler. Bijgestaan door een aantal deskundigen verscheen het eerste deel in 1976, het tweede in 1977 ³⁾.

Drie jaar geleden kwam het derde deel van de pers, waarin de Nederlandse kloosters behandeld zijn ⁴⁾. Het vierde en laatste deel is in voorbereiding en zal een registerdeel zijn op het gehele werk.

Aangezien stad en provincie Utrecht in dit deel door drie mannenkloosters en één vrouwenklooster vertegenwoordigd zijn en de verschijning van dit belangrijke werk in ons Maandblad nog niet is gesignaleerd, menen wij dat het goed is dit alsnog te doen om de lezer een idee te geven van dit standaardwerk.

In alfabetische volgorde naar plaatsnaam worden eerst de mannenkloosters behandeld, daarna die van

de vrouwelijke religieuzen, waarbij telkens worden aangegeven de benamingen met varianten, de naam van de gemeente waarin het klooster met voorafgaande stichtingen zich bevond, de provincie en het bisdom.

Vervolgens vindt men een algemene literatuuroppgave, een opsomming van onuitgegeven archiefstukken met vindplaats en desbetreffende literatuur, gedrukte bronnen en over het klooster verschenen publicaties. Een volgende afdeling bevat gegevens over bibliotheek en scriptorium, nog aanwezige handschriften, namen van schrijvers, boekenafschrijvers en miniaturisten, onderwijsinstellingen, zegels van convent en prioren, beschrijvingen van gebouwen en hun inventaris.

Van elk klooster volgt dan een korte geschiedenis met het jaar van de aansluiting bij de congregatie van Windesheim, de invloed die er van het klooster is uitgegaan, een lijst van prioren en priorinnen en enkel illustraties. Alles bij elkaar een „Fundgrube“ van de eerste orde, die onder de klassieke repertoria een waardige plaats inneemt.

Volgt nu een korte geschiedenis van de Utrechtse Windesheimers.

1. In Utrecht stond aan de Oude Gracht bij de Weesbrug, waar zich nu het NV-huis bevindt, het klooster van O.L. Vrouw en de Twaalf Apostelen. Het had zijn achteruitgang aan de Springweg. De poort is nog aanwezig.

Het convent was tussen 1248 en 1267 gesticht door de Zakbroeders, een bedelorde onder de regel van St. Augustinus, die echter tijdens het Concilie van Lyon in 1274 werd opgeheven. In 1290 verkochten de Zakbroeders huis en inboedel aan de Reguliere Kanunniken van St. Augustinus van het klooster Bethlehem bij Doetinchem, die het opnieuw bevolkten. Het huis sloot zich in 1424 aan bij het kapittel van Neuss, dat in 1430 gedeeltelijk werd opgenomen in de congregatie van Windesheim. Ook het Utrechtse klooster kwam toen bij Windesheim. Na de Reformatie werd het klooster door de stadsregering opgeheven, die het in 1582 bestemde tot weeshuis ⁵⁾.

2. Aan de Biltstraat bevond zich ter hoogte van het huis Griffenstein het klooster Vredendaal ⁶⁾, oorspronkelijk vóór 1400 als Franciskaner-Tertiarissenklooster gesticht. Kort na 1413 gingen de bewoners met verlof van de bisschop over naar de Reguliere Kanunniken van St. Augustinus en in 1419 werd het convent in de congregatie van Windesheim geïncorporeerd.

Omdat het buiten de stad lag, had het klooster regelmatig te lijden van krijgsverrichting en plundering. In de nacht van 29 op 30 april 1528 werd het volledig verwoest. De acht bewoners verlieten het jaar daarop de stad Utrecht en trokken in het Sint Jansconvent van Amersfoort, dat in 1395 was gesticht als convent van de Broeders des Gemenen Levens. Deze broeders waren in 1442 overgegaan naar de Augustijner Koorheren en door Windesheim onder gezag gesteld van de prior van Vredendaal. Het klooster lag in het noordoostelijk deel van de stad tussen de stadswal en Achter de Kamp. Na de alteratie kwam

het klooster met zijn goederen in bezit van de stedelijke regering. De nog aanwezige religieuzen mochten er wel blijven wonen, gealimenteerd door de stad, maar zij mochten geen nieuwe leden meer aannemen. De laatst overgebleven conventueel moest in 1611 zijn klooster verlaten omdat er enige hoge officieren met hun gezinnen in ondergebracht werden.

3. Amersfoort had nog een tweede Regulierenklooster, Marienhof ⁷⁾. Zijn geschiedenis gaat ook terug tot 1395, toen enige burgers Florens Radewijns verzochten in hun stad een huis te stichten van Broeders des Gemenen Levens. Deze stichting begon bij het St. Pietershospitaal. Enkele jaren later sloot het klooster zich aan bij de Tertiarissen van St. Franciscus. Daar de behuizing weldra te klein werd voor het groeiend aantal bewoners zag men uit naar een andere plaats. In 1403-5 bouwden zij in „die Haghe“ ten oosten van de stad een nieuw klooster, Sint Andrieskamp. Tien jaar later gingen de broeders over naar de regel van St. Augustinus en zochten aansluiting bij Windesheim, hetgeen in 1416-17 haar beslag kreeg. Tegelijkertijd drongen zij, bevreesd dat bij een aanval op de stad hun klooster een bolwerk van de vijand zou worden, er op aan naar elders te mogen verhuizen. In 1421 betrokken de 21 Regulieren een nieuw klooster op de Birt, tussen Amersfoort en Soest, en noemden het voortaan Marienhof. Na de plundering door de troepen van Maarten van Rossum in 1543 keerden zij in de stad terug en vestigden zich in het klooster van de Cellezusters, gelegen tussen de Zuidsingel en de Kleine Haag, met medeneming van de naam Marienhof. Na de Reformatie bestemde de stad in 1612 de gebouwen tot weeshuis, hetgeen zo bleef tot 1940. De gebouwen werden in 1950 gerestaureerd en sindsdien is er de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in gehuisvest.

4. Het enige vrouwenklooster van de congregatie van Windesheim was het Jerusalemklooster te Utrecht ⁸⁾.

Dit convent werd rond 1418 gesticht bij de Jerusalemkapel in de Nieuwe Weerd, die reeds in 1399 vermeld wordt en waarin zich een in steen gehouden afbeelding van het H. Graf te Jerusaleem bevond. Het generaal kapittel van Windesheim besloot in 1424 het zusterklooster in de congregatie op te nemen. Nadat het klooster door oorlogshandelingen een paar maal in de as werd gelegd, vonden de zusters het veiliger een behuizing te zoeken binnen de Utrechtse stadsmuren. Zij vestigden zich rond 1495 aan de Kromme Nieuwe Gracht en konden hun bestaan, ondanks de godsdiensttroebelen, tot 1613 rekken. Toen nam de stadsregering het klooster in beslag wegens de veelvuldige samenkomsten van de katholieken, georganiseerd door de Jezuïeten. Het klooster werd in 1632, de kapel in 1659 afgebroken. De huidige Jerusaleemstraat houdt de herinnering aan dit klooster levend.

Wie zich derhalve in de geschiedenis van deze kloosters en in de Windesheimse beweging in het algemeen wil verdiepen, vindt in het *Monasticon Windeshemense* alles wat hij nodig heeft.

A. K. de Meijer OSA

Noten:

- 1) Zie W. Jappe Alberts, Zur Historiographie der Devotio Moderna und ihrer Erforschung, in *Gemeinsame Probleme Deutsch-Niederländischer Landes- und Volksforschung* (Bijdragen v.h. Inst. voor Middeleeuwse Geschiedenis der Rijksuniv. te Utrecht, XXXII), Groningen 1962, blz. 144-171.
- 2) M. Schoengen, *Monasticon Batavum*, 3 dln. + supplement. (Verhandelingen der Nederl. Akad. van Wetenschappen, afd. Letterkunde, nwe reeks, XLV), Amster-

dam 1941-42. De Windesheimers bevinden zich in deel II: De Augustijnse Orden.

- 3) *Monasticon Windeshemense*, hrsg. von W. Kohl, E. Perseons und A. G. Weiler (Archief- en Bibliotheekwezen in België, Extranummer 16), 1: België (Brussel 1976); 2: Deutsches Sprachgebiet. (Brussel 1977).
- 4) Idem, Teil 3: Niederlande (Brussel 1980), 657 blz., ill.
- 5) Aldaar, blz. 427-452.
- 6) Aldaar, blz. 453-474.
- 7) Aldaar, blz. 74-96.
- 8) Aldaar, blz. 644-653.

Een inventieve Utrechtse essayeur

In dit artikel wordt het zoeklicht gericht op Valentijn Victor Koningsberger (1736-1799), een lid van de familie Koningsberger waaraan in geschrifte tot nu toe weinig aandacht werd besteed.

Begonnen wordt met de vermelding van een aantal gegevens van persoonlijke aard¹⁾. Vervolgens wordt ingegaan op de functie, die hij bij de provinciale Munt van Utrecht vervulde. Tenslotte wordt verhaald over activiteiten, die hij buiten zijn functie verrichtte.

De persoon

Valentijn Victor Koningsberger werd op 28 november 1736 te 's-Gravenhage (evangelisch-luthers) gedoopt. Zijn vader was Johan Jacob Koningsberger. Deze had - waarschijnlijk als gevolg van de godsdienstoorlogen - zijn geboorteplaats Iptingen (Württemberg) verlaten en zich in 's-Gravenhage gevestigd, waar hij in 1734 het burgerrecht verkreeg. Zijn moeder was Catharina Margaretha Vuirysen, geboren te Nijmegen.

Valentijn Victor vestigde zich, vanwege zijn hierna aan de orde komende functie, in Utrecht, van welke stad hij op 21 september 1765 burger werd²⁾. Kort tevoren op 20 juni 1765 was hij daar getrouwd met Gerarda Bosch. Zij was de op 19 april 1735 in Utrecht gereformeerd gedoopte dochter van Hendrik Bosch en Aletta de Ruyter.

Uit het huwelijk met Gerarda Bosch die te Utrecht op 7 november 1775 overleed, sproten vijf kinderen voort. Behalve één zoon, Victor Jacob - waarover straks meer -, stierven alle kinderen jong.

Valentijn Victor overleed te Utrecht op 17 oktober 1799 en werd aldaar in de Buurkerk begraven.

Zijn functie

Valentijn Victor was essayeur van de provinciale Munt van Utrecht³⁾. Als zodanig werd hij op 16 april 1765 door de Staten van Utrecht benoemd⁴⁾. Tevoren had hij de leerschool tot goudsmid doorlopen; in 1766 werd zijn naam opgenomen in het meestersboek van het goudsmidengilde⁵⁾.

Ter verkrijging van een nader beeld van de functie van essayeur het volgende.

Het muntrecht behoorde in die tijd toe aan de Staten, zij het dat de stad Utrecht daarnaast het recht had kleingeld op eigen naam te slaan. Deze stelden de noodzakelijke bedrijfsruimten beschikbaar, alsmede de duurzame bedrijfsmiddelen. Het muntbedrijf zelf werd uitgeoefend door een - door de Staten aangestelde - muntmeester.

Laatstgenoemde had tot taak, met behulp van het door hem aangestelde personeel (de smidmeester en gezellen) en de door hem aangeschafte gereedschappen en hulpmaterialen, binnen het kader van de geldende wetgeving de gevraagde muntsoorten te leveren⁶⁾.

De muntmeester en zijn personeel hadden er financieel belang bij de muntslag zo omvangrijk mogelijk te maken.

Ten einde misstappen zoveel mogelijk te voorkomen, was een reeks van controlemiddelen ingebouwd. Daartoe behoorde de aanstelling, door de Staten, van een waardijn⁷⁾. Deze had tot taak toe te zien op de naleving van de voorschriften. Daartoe hield hij o.m. boek van wat er dagelijks gemunt werd, aan de hand van een door hem verrichte weging der geslagen hoeveelheden munten.

Behalve de waardijn had nog een functionaris een controlefunctie: de essayeur⁸⁾. Deze was belast met het vaststellen van de fijnheid van het aangeboden materiaal en van het gehalte van de afgeleverde munten. Ter verzekering van zijn onafhankelijkheid, werd ook hij door de Staten benoemd.

Valentijn Victor vervulde niet alleen de functie van essayeur. Op 1 oktober 1784 werd hij door de Staten tevens tot substituut-waardijn benoemd⁹⁾. Omdat de vervulling van beide functies hem op den duur zwaar begon te vallen, vroeg hij de Staten zijn zoon Victor Jacob tot adjunct-essayeur te benoemen.

Op 11 november 1792 bewilligden de Staten in zijn verzoek⁹⁾.

Inventiën en andere zaken

Behalve met de Munt, hield Valentijn Victor Koningsberger zich ook met andere aangelegenheden bezig. In overeenstemming met de tijdgeest legde hij zich